

Tussen hoop en vrees

Tacitus over de Germanen

Toen Publius Cornelius Tacitus (ca. 55–117) in de jaren negentig van de 1ste eeuw het plan opvatte om Germanië te beschrijven, was dit allang geen onbekend gebied meer. Al meer dan een eeuw onderhielden de Romeinen intensieve contacten met verschillende stammen aan de andere zijde van Donau en Rijn. Tot een volledige Romeinse verovering van het gebied was het nooit gekomen. Verschillende machthebbers hadden daartoe wel pogingen ondernomen, zoals Julius Caesar en de keizers Augustus en Domitianus, maar men was telkens gestuit op fel verzet en geduchte tegenstand. Dieptepunt in de militaire campagnes was wel de nederlaag van de Romeinse generaal Varus, die in het jaar 9 vernietigend werd verslagen in het Teutoburgerwoud. In de praktijk bleef men uiteindelijk Donau en Rijn als grens hanteren tussen Romeins gebied en ‘vrij’ Germanië.

106

Vanzelfsprekend waren er toch allerlei contacten met het Germaanse gebied, vooral met Germaanse stammen in de buurt van de grens. Het was een wederzijds politiek belang om min of meer stabiele betrekkingen te hebben. Bepaalde stammen, zoals de Bataven en de Friezen, leverden zelfs troepen voor de Romeinse legers. Verder was er een levendig handelsverkeer, waardoor sommige stammen ook kennis maakten met de geneugten van wijn en specerijen of de luxe van Romeins glas- en aardewerk. Romeinse kooplui waren op hun beurt weer zeer geïnteresseerd in noordelijke bijzonderheden als barnsteen, dat vanaf de Oostzee naar Romeins gebied werd aangevoerd en uiteindelijk in de huizen van de rijken in Italië kwam te prijken.

Doordat de Romeinen al zo lang omgingen met Germanen, waren de laatsten in Tacitus' tijd zeker geen vreemden meer. Er was zelfs enige literatuur over de Germanen, zoals een (helaas niet bewaard gebleven) monografie van de grote schrijver Plinius de Oudere over *Oorlogen in Germanië*. Ook zullen er literaire en niet-literaire verslagen van reizigers en handelaars bestaan hebben.

Etnografie

Het beschrijven van verre landen en buitenlandse volkeren was iets wat Romeinse schrijvers graag deden. Bij historiografen als Sallustius en Caesar vinden we lange uitweidingen over Galliërs en Germanen, Britten en Noord-Afrikaanse volkeren, en zelfs bij dichters zoals Lucanus vinden we dergelijke beschrijvingen. Een Romeinse nieuwigheid was deze etnografische belangstelling trouwens allerminst. Ze ging terug op eeuwenoude tradities in de Griekse literatuur. Al in het geschiedwerk van Herodotus (ca. 485–425 v.Chr.) blijkt de belangstelling voor vreemde volkeren overduidelijk en ook Herodotus was niet de eerste.

De Griekse etnografische traditie was zo omvangrijk dat we een onderscheid kunnen maken tussen verschillende typen beschrijvingen: er waren verslagen van ontdekkingsreizigers die een heel gebied doortrokken of de wereld rondvoeren, zoals Pytheas uit Marseille dat deed in Noord-Europa in de 4de eeuw v.Chr., of de Carthager Hanno, die in de 5de eeuw v.Chr. westelijk om Afrika heenvoer. Anderen schreven monografieën, waarin steeds een volk centraal stond. Vooral door de veroveringstochten van Alexander de Grote (4de eeuw v.Chr.) in het oosten nam dit genre van etnografische beschrijving een hoge vlucht. Een bewaard gebleven, nogal laat specimen is een boekje over India door Arrianus (2de eeuw n.Chr.), dat teruggaat op eerdere bronnen uit de omgeving van Alexander zelf.

Tacitus' geschrift over de Germanen, zo uniek als het voor ons nu ook is, kan dus zeker niet gelden als een opzienbarende onderneming. De hele context roept de vraag op waarom hij het heeft geschreven. Wat bezielde de historicus? En vanwaar de speciale aandacht voor Germanië? Welke accenten legt Tacitus?

Land en volk

Een duidelijk doel is niet meteen te herkennen. Anders dan in veel andere antieke werken staat er aan het begin geen enkele expliciete aanwijzing van de schrijver zelf. Terwijl Tacitus zijn eerste werk *Agricola* opent met een omstandige verdediging van zijn stofkeuze en aanpak, ontbreken zulke programmatische passages in de *Germania*. Tacitus begint eenvoudigweg alsof het vanzelfsprekend is waarom hij schrijft.

Germanië als geheel is gescheiden van Gallië, Raetië en Pannonië door de Rijn en de Donau, en van Sarmatië en Dacië door wederzijdse afschrikking of door bergen. De rest, inclusief brede landtongen en onafzienbaar grote eilanden, is omgeven door de Oceaan. Sommige stammen en koningen zijn nog maar pas ontdekt, toen zij door oorlog in ons blikveld kwamen. (1)

Afgezien van de moeilijk te missen verwijzing naar het begin van Caesars *Oorlog in Gallië* ('Gallië als geheel bestaat uit drie delen...') is aan deze passage niet af te lezen waarom het de schrijver te doen is. Men heeft hierdoor soms wel gedacht dat de *Germania* een soort materiaalverzameling was voor Tacitus' latere grote werken *Historiën* en *Annalen*. Maar de tekst van het werkje vertoont inhoudelijke afwijkingen van wat er in die latere boeken wordt verteld en is ook te lang en te duidelijk gestructureerd om voor een werk-dossier te kunnen doorgaan.

De eerste helft van de *Germania* (de paragrafen 1–27) vormt een monografie van het Germaanse volk in het algemeen, met korte typeringen van land en klimaat, organisatie, sociale structuur en godsdienst, en allerlei interessante observaties over het persoonlijk en dagelijks leven van de Germanen. Zonder twijfel is de Romeinse auteur gefascineerd geweest door de blonde barbaren, getuige bijvoorbeeld zijn bondige typering van hun fysieke kenmerken.

Zelf sluit ik mij aan bij de opvatting dat de Germanen niet door huwelijken vermengd zijn geraakt met andere volkeren maar een geheel eigen volk vormen, zuiver en nergens mee vergelijkbaar. Vandaar ook dat hun lichamelijke kenmerken, voor zover men dat van zo'n groot volk kan zeggen, identiek zijn: woeste blauwe ogen, roodblond haar, een groot postuur. Hun kracht zit alleen in de aanval en ze zijn veel minder bestand tegen lang en hard werk. Hitte en dorst kunnen zij absoluut niet verdragen, maar aan honger en kou zijn ze door klimaat en bodemgesteldheid goed gewend. (4)

Het Germaanse landschap daarentegen kan Tacitus' goedkeuring allerminst wegdragen:

Het landschap vertoont wel enige variatie, maar wordt in het algemeen bepaald door onherbergzame bossen en lelijke moerassen. (5)

Eerder al had hij het isolement van de Germanen simpel verklaard vanuit de overweging dat niemand vrijwillig naar Germanië zou gaan.

Wie zou Azië, Afrika of Italië verlaten en op zoek gaan naar Germanië? Het terrein is er woest, het klimaat ruw, het leven en landschap somber. Hier kom je alleen indien het je vaderland is. (2)

108

Een opmerkelijk prominente rol in de Germaanse cultuur is weggelegd voor de vrouwen.

De geschiedenis vertelt hoe vrouwen bepaalde slaglinies die het al begaven en wankelden tot staan hebben gebracht. Dat deden ze met een stroom van smeekbeden, door hun borsten te ontbloten en te laten zien hoe dichtbij de gevangenschap al was. Dit laatste boezemt de Germanen een veel ondraaglijker angst in wanneer het hun vrouwen betreft. Het is zelfs zo dat stammen des te beter loyaal kunnen worden gehouden als er onder de gijzelaars die ze moeten leveren ook een paar meisjes van adel zijn. Vrouwen hebben volgens de Germanen zelfs iets sacraals en profetisch. Men vindt het dan ook niet vreemd om hen te raadplegen en laat hun uitspraken niet zonder gevolg. (8)

De diverse stammen

Het tweede deel van de *Germania* (28–46) behandelt de afzonderlijke stammen in een min of meer topografische volgorde: vanaf de voor Romeinen vertrouwde Rijn (grofweg in noordelijke richting langsgegaan) naar de verderaf gelegen gebieden in het noorden en uiterste noordoosten. Dit tweede gedeelte draagt dus meer het karakter van een reisbeschrijving. Daarmee zijn eigenlijk beide eerder genoemde vormen van etnografische literatuur vertegenwoordigd in Tacitus' werkje.

Als een rode draad is er steeds ruime aandacht voor de Germaanse godsdienst, die vanuit Romeins perspectief bepaald grimmige trekken vertoont. Zo wordt het volgende verteld van de Semnones.

Op een bepaald ogenblik gaat men een woud binnen, dat is geheiligd door de wijding van vorige generaties en de aloude huivering die het inboezemt. Afzonderlijke stammen met dezelfde naam en van hetzelfde bloed sturen vertegenwoordigers, die er een openbaar mensenoffer brengen. Met die gruwelijke rite openen ze hun barbaarse ceremonies. (39)

Het kan trouwens nog wel grimmiger, zoals kort daarna blijkt in een passage over de cultus van Moeder Aarde. Tijdens haar feest wordt een geheimzinnig, met een doek bedekt cultusbeeld uit een heilig woud gehaald en plechtig rondgereden. Dit is de enige tijd dat de stammen rust en vrede kennen, de enige tijd dat ze daar ook van houden, totdat de priester de godin weer terugbrengt naar haar tempel, als zij genoeg heeft van de omgang met mensen. Haar wagen, de doek en (voor wie het wil geloven) de godheid zelf worden gewassen in een meertje ergens achteraf. Dit wordt gedaan door dienaren die onmiddellijk in datzelfde meertje worden verzwolgen. Vandaar de geheimzinnige huivering en het taboe op kennis van wat alleen ten dode opgeschrevenen mogen zien. (40)

Dat het tweede deel van de *Germania* trekken heeft van een reisverslag betekent overigens niet dat Tacitus persoonlijk zo'n reis gemaakt heeft. Dit is zelfs tamelijk onwaarschijnlijk. De historische juistheid van zijn beschrijvingen neemt evenredig af naarmate we verder in Germanië terechtkomen. Heel duidelijk blijkt dat uit zijn passages over randgebieden als Zweden en Finland, waar de grens tussen realiteit en mythe geheel vervaagd lijkt.

Verder ten noorden van de Suiones ligt een andere zee, traag en bijna onbeweeglijk. Het is aannemelijk dat de aarde hierdoor wordt afgerond en begrensd, want het laatste licht van de ondergaande zon blijft tot de dageraad zo helder schijnen dat het de sterren doet verbleken. Daarnaast, zo wil het volksgeloof, is het duidelijk hoorbaar wanneer de zonnegod uit zee rijst en zijn daarbij de gedaanten van zijn paarden en zijn stralende hoofd te zien. – Tot hier en niet verder loopt de wereld, zoveel is wel zeker. (45)

Hier moeten we niet denken aan een bevroren binnenzee of meer. In de ogen van Tacitus gaat het om een zee waarvan het water zo stug is, dat het de vaart vertraagt. Verhalen over zulke moeilijk bevaarbare zeeën in het hoge noorden bleven tot in de Middeleeuwen bestaan. De wankele grens tussen feit en fictie geldt voor de hele antieke etnografie: ook bij Caesar vinden we serieuze beschrijvingen van eenhoorns en andere niet bestaande dieren in 'de bossen van het noorden'. De randen van de wereld waren al sinds Herodotus met bizarre verhalen omgeven.

Fictie schrijven stond Tacitus overigens zeker niet voor ogen. Zijn beschrijvingen blijken vaak onvolledig, vertekenend of geheel onjuist, als we het moderne, vooral archeologische onderzoek ernaast zetten. Zo ontbreekt in het nogal rommelige para-

graafje over de Germaanse kleding (17) een duidelijke beschrijving van de broek, die toch een typerend Germaans kledingstuk was. Ook de informatie over Germaanse behuizingen (16) is onvolledig. Tacitus verwijst onder meer naar ondergrondse holen, die als toevluchtsoord kunnen dienen bij felle kou, iets waarvoor hedendaagse vondsten geen enkele concrete aanwijzing bieden.

Door Tacitus' Romeinse manier van kijken en door zijn gebruik van bronnen uit tweede of derde hand zijn de mededelingen over het algemeen niet erg betrouwbaar. Het is niet overdreven te stellen dat Tacitus' invloedrijke boekje voor moderne onderzoekers van Germanië vaker een bron van problemen is gebleken dan een ondersteuning of hulp. Niettemin heeft de Romeinse schrijver ongetwijfeld zo correct mogelijke informatie willen geven. Maar zijn bronnenmateriaal was gewoon niet toereikend.

Gemengde gevoelens

In de *Germania* is niet zozeer de historische waarheid over het vroege Germanië te lezen, als wel een Romeins en literair beeld ervan. Heel typerend voor Tacitus is dat een beeld met meerdere kanten, waarin voor dubbelzinnigheid en meerduidigheid alle ruimte is.

IIO

In de eerste plaats zijn de Germanen natuurlijk *niet-Romeinen* en daarmee mensen van een 'lagere' beschaving. Moderne concepten als 'politiek correct denken' en 'respect voor andere culturen' waren de Grieks-Romeinse elite geheel vreemd. Men bekeek vanuit een vanzelfsprekend gevoel van eigen superioriteit de vreemde cultuur. Vanaf de vroegste tijd al noemden Grieken alle andere volkeren 'barbaren', volkeren dus die *barbar* en andere brabbeltaal uitsloegen. De Romeinen, die zich in dit opzicht als opvolgers van de Grieken zagen, namen deze visie onverkort over. Zo klinkt in Tacitus' woorden onmiskenbaar verachting door voor allerlei primitieve en onbeschaafde gewoonten. Germanen zitten bijvoorbeeld met wapens in een vergadering of aan tafel. En wat doen ze? Dag en nacht drinken, vrouw en kinderen verdobbelen en de akkers laten verslonzen. Typerend zijn ook wrede bestraffingen, gebrek aan behoorlijk bestuur en militaire strategie. Dat alles is voor een Romein haast onvoorstelbaar. En dan kennen de Germanen ook nog amper wijn en drinken liever een brouwsel van gerst. Kan het erger?

Maar op andere punten ziet de zaak er vanuit Romeins perspectief helemaal niet zo eenduidig uit. De in het eerste aangehaalde fragment genoemde Germaanse eigenheid en onvermengdheid met andere volkeren lijkt in Tacitus' ogen eerder iets goeds, evenals de huwelijksrouw en algemene opvattingen over seksualiteit.

De vrouwen leven dus in goed afgeschermd kuisheid, onbedorven door de verlokkingen van het theater of de prikkels van uitgebreide diners. Geheime briefwisselingen zijn bij man en vrouw onbekend. Overspel komt er, gegeven de omvang van het volk, zeer weinig voor. Bestrafing ervan volgt onmiddellijk en wordt overgelaten aan de

echtgenoot: kaalgeschoren en ontkleed wordt zij door hem in het bijzijn van de familie het huis uitgezet, waarna hij haar met de zweep het hele dorp doorjaagt. Want voor het prijsgeven van de kuisheid bestaat geen vergeving. Hoe mooi, jong of rijk ze ook is, ze kan geen man meer krijgen. Niemand lacht daar namelijk om morele misstanden, noch heet zedenverval 'iets van deze tijd'. (19)

Ook opvoeding en gastvrijheid hebben een uitgesproken hoog peil, en Tacitus kan zijn bewondering hiervoor nauwelijks verbergen. Soms schemert de gedachte door dat de Germanen op een peil staan dat de Romeinen zelf niet meer hebben. Zoals Tacitus het kernachtig zegt: 'Goede moraal betekent er meer dan elders goede wetten.' (19)

De Germanen herinneren, anders gezegd, aan het ideaalbeeld van het vroege Rome, waaraan het decadente Rome van de keizertijd niet meer beantwoordt. Ze zijn ook een voorbeeld van wat in later eeuwen 'de nobele wilde' is gaan heten: primitieve, robuuste eenvoud en eerlijkheid als spiegel voor de zwakheden en zonden van overbeschaving.

Tacitus' interesse gaat misschien nog iets verder. De combinatie van barbaarse en goede eigenschappen is voor Romeinen ook bedreigend. Als die woeste Germanen vechten als de besten en fysiek haast onverslaanbaar zijn, mogen de Romeinen wel oppassen, zo lijkt de boodschap. Want al eerder in de geschiedenis zijn Germaanse stammen in Romeins gebied doorgedrongen, zoals de gevreesde Kimbren en Teutonen.

Onze stad bestond zeshonderdveertig jaar toen voor het eerst het Kimbrisch wapengekletter weerklonk. Dat was tijdens het consulaat van Caecilius Metellus en Papirius Carbo [113 v.Chr.]. Wanneer we vanaf dat moment tot aan het tweede consulaat van keizer Trajanus tellen, komen we op zo'n tweehonderdtien jaar. Zo lang al worden er zeges over Germanië geboekt. (37)

De laatste zin van deze passage is meteen een aardige illustratie van de problemen die Tacitus' bondigheid en ambivalentie bij de interpretatie kunnen opleveren. Het Latijn luidt hier: *tam diu Germania vincitur* ('zo lang wordt Germania overwonnen'). Spreekt hier nu een Romeinse patriot, die moet constateren dat de verovering van het vreemde land wel een érg langzaam proces is? Of een cynicus, die met enige gêne terugdenkt aan de (volgens hem) bizarre expedities van keizers als Caligula en Domitianus? Of misschien juist een rasoptimist, die met trots een aantal klinkende Romeinse zeges wil opsommen? De laatste optie is weinig aannemelijk voor wie Tacitus beter kent, maar tussen de eerste twee is het moeilijk kiezen.

Een aanwijzing dat de tweede interpretatie minstens meespeelt volgt een paar regels later, als Tacitus spreekt over het rampzalige driekeizerjaar 69. In dat jaar brak onrust in Germanië uit, die begon met de Bataafse opstand onder leiding van Julius Civilis.

Sindsdien bleef het rustig, totdat onze interne onenigheid en burgeroorlog de Germanen een nieuwe gelegenheid bood. Zij veroverden de winterkampen van de legioenen en staken hun handen al uit naar de Gallische provincies, maar werden wederom verdreven. Want de laatste tijd zijn er meer triomfen over de Germanen gehouden dan dat ze verslagen zijn. (37)

Mikpunt van de vernietigende slotopmerking lijkt vooral Domitianus. Op laatdunkende wijze zinspeelt Tacitus op de expeditie van de keizer tegen de Chatti in 83. (Hij doet hier naar huidige inzichten geen recht aan Domitianus' prestatie, maar daar gaat het nu even niet om). Dat lijkt dus de cynische interpretatie van *tam diu Germania vincitur* te ondersteunen. Anderzijds spreekt het laatste fragment nadrukkelijk van de meer recente tijd en niet over de hele periode van 'tweehonderdtien jaar'. Daardoor blijft de eerdere, meer algemene opmerking alsnog moeilijk te duiden.

Ondergang of vooruitgang?

II2

Een vergelijkbaar probleem doet zich voor in een passage waar Tacitus met een zeker plezier verwijst naar een interne Germaanse stammenstrijd. De Bructeri, zo vertelt hij, zijn door buurstammen bijna uitgeroeid, wat wel een gunst van de goden mag heten.

Want zij (sc. de goden) hebben ons zelfs het schouwspel van broederstrijd niet onthouden: meer dan zestigduizend man zijn gesneuveld, niet door Romeins wapentuig maar, veel schitterender nog, tot ons genoegen en voor onze ogen. Moge het nog lang zo blijven, mag ik bidden, dat vreemde volkeren zo al geen liefde voor Rome, dan toch haat jegens elkaar koesteren. (33)

Tot zover is er geen wezenlijk probleem wat de interpretatie betreft, maar dan gaat Tacitus verder met een bijzin die buitengewoon omstreden is. Voor de goede orde citeer ik eerst het Latijn:

... quando urgentibus imperii fatis nihil iam praestare fortuna maius potest quam hostium discordiam.

De cruciale uitdrukking is hier het omineus klinkende *urgentibus imperii fatis*. Een voor de hand liggende, sombere vertaling van de bijzin luidt als volgt:

Want nu het Rijk onder druk komt te staan, is voor ons geen groter geluk meer weggelegd dan tweedracht bij de vijand.

Het klinkt overtuigend pessimistisch, maar zou Tacitus dit werkelijk kunnen bedoelen? Een concrete dreiging van Germaanse invallen was er in zijn tijd nog niet. Pas vanaf het midden van 2de eeuw zal het Romeinse rijk geleidelijk door allerlei wilde stammen worden binnengevallen. Het gevaar van de Germanen was dus nog niet actueel, maar alleen potentieel. Nergens blijkt in elk geval dat Tacitus wanhoopte aan de stabiliteit van de grenzen van het Romeinse Rijk.

Integendeel, zijn *Germania* lijkt eerder geschreven vanuit de verwachting dat de Romeinse expansie, door Domitianus en voorgangers zo schandelijk verwaarloosd, onder de nieuwe keizers Nerva en Trajanus weer met kracht ter hand wordt genomen. Zo'n besef spreekt ook uit de, wat dit betreft, optimistische toon van een ander vroeg werkje, de *Agricola* (vgl. *Agricola* 3). Daarin komt bovendien een opmerking over Britse stammen voor die vergelijkbaar is met de omstreden plaats in de *Germania* en die duidelijk positief gestemd is.

Tegenover de sterkste volkeren is niets zo nuttig voor ons als hun gebrek aan samenwerking. Zelden trekken twee of drie stammen één lijn ter bestrijding van een gemeenschappelijk gevaar. Zo vecht ieder voor zich en is de nederlaag voor allen. (*Agricola* 12)

In de *Germania* wijst Tacitus geregeld op vreeswekkende eigenschappen van de woeste Germanen, maar hij suggereert even vaak dat ze wel degelijk te overwinnen zijn, al was het maar door van hun drankzucht te profiteren (23). Er is dus geen suggestie van een onontkoombare Romeinse ondergang tegenover een superieur natuervolk. In de omstreden Latijnse uitdrukking duidt het werkwoord *urgere* op een heel sterke ontwikkeling, maar die hoeft niet negatief te zijn, zoals ook het vage *imperii fata* zowel gunstig als ongunstig uitgelegd kan worden. Tegen deze achtergronden kan de bijzin in kwestie een radicaal andere vertaling krijgen:

Want met de onstuitbare voortgang van ons Rijk kan het lot ons nu geen groter gunst bewijzen dan tweedracht bij de vijand.

Het is typisch voor Tacitus' samengebalde schrijfstijl dat het zover kon komen: de zin die een aanduiding leek van 's schrijvers peilloze somberheid en ondergangdenken getuigt nu ineens van een blijmoedig, imperialistisch vooruitgangsgeloof! De recente commentatoren en vertalers kiezen tamelijk eensgezind voor zo'n laatste, positieve uitleg.

Toch blijft onmiskenbaar dat in *urgentibus imperii fatis* voor Romeinse lezers iets dreigends heeft meegeklonken. Zo lezen wij bij Livius in een passage over dreigende Gallische invallen in Rome in 391 v.Chr. bijna letterlijk dezelfde woorden: *urgentibus Romanam urbem fatis* (5, 36, 6), door F.H. van Katwijk-Knapp vertaald als 'onder de dreigende nadering van het noodlot'. Zeker gezien de context is de parallel bij Tacitus ongetwijfeld bewust. Waarschijnlijk heeft hij niet getwijfeld aan de voortgang van de expansie, maar wilde hij, geheel in stijl met de rest van de *Germania*, óók een meer dreigende toon laten klinken. Daarom is het goed de woorden in vertaling iets dubbelzinnigs te laten houden:

Want met de onafwendbare ontwikkeling van ons Rijk kan het lot ons nu geen groter gunst bewijzen dan tweedracht bij de vijand.

Het is of de schrijver zijn landgenoten vooral een rijk geschakeerd beeld van de vijand wil presenteren en tot voorzichtig optreden maant.

Wijs als de dieren

Het beeld is, hoe dan ook, heel sterk Romeins gekleurd. De lezer beziet de Germanen door Tacitus' bril en krijgt een beeld dat niet alleen historisch onvolledig is, maar ook bepaald door de Romeinse zelf-perceptie. Via de Germanen kijken de Romeinen uiteindelijk vooral naar zichzelf. Angst en zelfvertrouwen, kritiek en zelfkritiek, afkeer en bewondering houden elkaar aardig in evenwicht, en dit levert al met al een fascinerend portret van de Germanen op. De voor Tacitus zo kenmerkende ambiguïteit is als het ware met het thema gegeven.

Dat maakt de lectuur van de *Germania* literair ook nu nog boeiend. Tacitus vertelt uiteraard alleen wat voor Romeinen opmerkelijk en 'anders' is, maar dat kan zowel negatief als positief uitpakken. Omdat hij zich vrijwel altijd kort en zakelijk uitdrukt, staat zijn waardering lang niet overal vast. De lezer moet dus zelf een bijdrage leveren en wordt bij haast iedere opmerking uitgenodigd om zelf gaan interpreteren: afschuwelijk barbaars of voorbeeldig? Geruststellend of gevaarlijk?

Misschien de mooiste passages zijn die waar de ambiguïteit en spanning onopgelost blijven. Het laatste beschreven volk, dat van de Finnen, leeft op een extreem laag niveau: alle beschaving ontbreekt.

II4

De Finnen hebben verbazend veel weg van dieren en zijn stuitend armetierig: geen wapens, geen paarden, geen huisgoden; ze eten planten, dragen dierenvellen en slapen op de grond. Hun enige hoop wordt gevormd door pijlen, die ze bij gebrek aan ijzer uitrusten met scherpe botjes. Mannen en vrouwen leven gelijkelijk van de jacht. De vrouwen gaan namelijk overal mee en eisen hun deel van de buit op. Kinderen kunnen zich er alleen verschuilen tegen wilde beesten en regen door onder wat samengebonden takken te gaan zitten; dat is ook de thuisbasis voor jonge mannen, de toevlucht voor ouderen. Maar zij achten dit een gelukkiger leven dan zich afbeulen op akkers, zwoegen op huizen of vrezen voor eigen bezit en hopen op dat van anderen. Ze duchten niets van de mensen, niets van de goden, en hebben zo het aller-moeilijkste bereikt: zelfs wensen zijn er overbodig. (46)

We kunnen er haast niet omheen om in deze woorden een persoonlijk commentaar van Tacitus te lezen. Als exponent van de Romeinse elite belichaamt hij een levenswijze die wel heel ver af staat van die van de Finnen. Zijn eigen levensloop is bovendien, moreel gezien, niet boven alle twijfel verheven geweest. Hij publiceerde zijn *Germania* in het jaar 98, twee jaar nadat een eind was gekomen aan het bewind van de zo verfoeide keizer Domitianus. Niettemin had Tacitus onder deze keizer een mooie politieke en militaire carrière gemaakt, iets wat hem achteraf duidelijk met schaamte vervulde.

En wat schrijft deze erudiete Romeinse senator en belangrijke literator over die extreem-primitieve Finnen? We verwachten misschien schampere opmerkingen,

maar die komen niet. Integendeel: het leven van de stam blijkt een ultiem geluk in te houden. Wat de Romeinse upperclass met veel moeite en wijsbegeerte vergeefs nastreeft, is daar een natuurlijk gegeven: een vredig bestaan zonder angst en een werkelijke 'onverstoordheid'. De diepste primitiviteit als vreemd en onmogelijk ideaal.

Korte bibliografie

De in dit artikel opgenomen fragmenten in vertaling zijn afkomstig uit:

Tacitus, *Leven van Agricola & De Germanen*. Vertaald en toegelicht door VINCENT HUNINK [Baskerville serie, Athenaeum - Polak & Van Gennep] (Amsterdam 2000) (te verschijnen). Voor de Latijnse tekst is in principe de Oxford-editie van Winterbottom aangehouden. Andere bruikbare edities en vertalingen zijn in de bekende series te vinden. Vooral in het Duitse taalgebied verschijnen ook voortdurend pocketuitgaven van de *Germania*, al dan niet tweetalig.

Recentelijk verschenen twee zeer bruikbare Engelstalige commentaren:

Tacitus, *Germania*. Translated with introduction and commentary by J.B. RIVES [Clarendon Ancient History Series, Oxford University Press] (Oxford 1999).

Tacitus, *Germany*. With an introduction, translation and commentary by HERBERT W. BENARIO (Aris & Phillips LTD, Warminster 1999).

Rives biedt vooral de historisch geïnteresseerde lezer overvloedig materiaal volgens de moderne stand van zaken. De toelichtingen van Benario dienen meer het direct begrip van de tekst en zijn literaire kwaliteiten.

Enige Nederlandstalige artikelen over Tacitus zijn te vinden in *Lampas* van december 1991.